

DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0201>

УДК (334.722+364.465):(339.9+332.12)

JEL classification: A13, F02, F41, M13, O31

Краус Катерина Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4910-8330
e-mail: k.kraus@kubg.edu.ua

Краус Наталія Миколаївна

доктор економічних наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8610-3980
e-mail: n.kraus@kubg.edu.ua

Маслов Анатолій Олександрович

доктор економічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2845-1981
e-mail: a_maslov@ukr.net

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

Анотація. У статті розкрито характерні особливості соціального підприємництва та політику його підтримки в умовах воєнного стану. Розкрито зміст соціального і традиційного підприємництва в розрізі їх концепцій; представлено інституціональний аспект становлення соціального підприємництва крізь призму соціальних інновацій за кордоном. Зазначено, що соціальне підприємництво в Україні знаходиться на етапі зародження та є “молодим” видом діяльності, але перспективним з динамічним соціально-економічним розвитком в умовах євроінтеграції України. Поява і популяризація в Україні соціального підприємництва зумовлена реакцією соціуму на існуючі кризові явища у соціально-економічній та політичній сфері, наявні глобалізаційні виклики і посилення конвергенції. Автори розкрили зміст економічних категорій “соціальний підприємець”, “соціальне підприємство” та “соціальне підприємництво”. Проаналізовані й вивчені існуючі моделі організації соціального підприємництва, а саме: соціально ділове підприємство, некомерційне та гібридно некомерційна організація. Автори представили розгорнутий аналіз найбільш відомих фондів й організацій підтримки соціального підприємництва в світі, вказавши характерні особливості їх діяльності, особливості фінансової підтримки та особливості їх соціальної спрямованості.

У статті автори звертають увагу на те, що в умовах воєнного стану, уряд має обмежені можливості на фоні величезної кількості проблем соціальної сфери (масове безробіття, низький рівень матеріального забезпечення, постійне збільшення частки вразливих груп населення), що потребують нагального вирішення. І саме цей факт ставить перед урядовцями задачі й надалі прискорено займатися питаннями популяризації та заохочення до соціального підприємництва. Зазначено, що соціальне підприємництво являє собою підприємництво, яке створюється з метою вирішення певної суспільної проблеми чи проблем шляхом підприємницької діяльності. Висловлено думку про те, що в існуючих умовах воєнного стану, саме соціальні підприємства підтримують економіку, покривають соціальні потреби територіальної громади в якій функціонують, своєчасно та в повній мірі сплачують податки. Соціальні підприємства забезпечують роботою українців створюючи нові робочі місця. Працюючи ефективно локально, такі суб'єкти господарювання створюють умови для людей з інвалідністю, малозабезпечених людей та незахищених груп населення країни.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальна інклюзія, соціальний підприємець, соціальні проекти, соціальний бізнес, фонди та інструменти соціальної підтримки, суспільні інтереси, соціальні зміни, соціальні користі.

ВСТУП

В умовах воєнного стану та існуючих глобальних викликів, соціальне підприємництво набуває популярності в Україні. Найбільшу зацікавленість до розвитку соціальних підприємств проявляють працівники громадського сектору, соціально вразливі групи населення, які прагнуть покращити свій соціально-економічний стан, люди, які просто хочуть змін, та представники класичного підприємництва. Розвиток соціального підприємництва водночас сприяє тому, що з'являється все більше навчальних програм зі створення, розвитку й управління такою діяльністю, правильною організацією юридичних та фінансових питань, що дозволяють соціальним підприємцям покращувати свою діяльність [1].

З початком війни в Україні розвиток соціального підприємництва набуває особливо важливого значення. Свідомі українці почали ще більше, ніж до війни, об'єднуватися і долучатися до волонтерського руху. Мета, яку українці переслідують – це прагнення продовжувати свою діяльність і розвивати свої території. На хвилі такої активності в українському суспільстві, є гарна нагода та підґрунтя для створення саме соціальних підприємств, жіночого, молодіжного та ветеранського бізнесу, як нових форм взаємодії бізнесу, влади, волонтерів і громади. Найбільш оптимальною моделлю такої взаємодії ми вважаємо є саме створення соціальних підприємств молоддю та жінками.

Постановка проблеми. З початком війни в Україні низка підприємців вимушено стали соціальними: допомагають громадам, працевлаштовують людей з інвалідністю та переселенців. Сьогоднішні українські підприємці намагаються розв'язати соціальні проблеми й зробити свій внесок у покращення ситуації та наближення перемоги України. Станом на травень 2023 року, певною мірою до розв'язання соціальних питань залучені 84% підприємств, які взяли участь в опитуванні Gradus Research на замовлення Impact Force. Водночас більше чверті (26,6%) самостійно реалізує соціальні програми, а ще 37,5% – надає допомогу через партнерські благодійні та громадські організації [2]. Беззаперечним є той факт, що соціальне підприємництво має всі шанси стати тією тяговою силою, що зможе допомогти Україні відновитися і відбудуватися після війни, а українцям стати більш стійкими та інклюзивними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато наукових і публіцистичних статей та програмних документів, що розглядають питання закономірностей становлення соціального підприємництва в умовах європейської інтеграції. Фундамент у вирішенні окремих проблем в рамках даного питання заклали наступні науковці: О. Богдан [3], С. Голубка [4], Л. Долуда [5], О. Зернюк [6], А. Ігнатюк [7], І. Іщенко [8], Н. Краус [7; 9], К. Краус [8; 9], Н. Левчук [2], Н. Луценко [10], О. Манжура [8], О. Марченко [11], В. Назарук [5], В. Осецький [12; 13], Ю. Кірсанова [5]; напрацювання у практичній сфері нових форм становлення та розвитку соціального підприємництва здійснені практиками, зокрема Дж. Діз [14], П. Омідьяр [15], Ф. Фурман [16]. Проте, наразі нерозкритими залишаються питання щодо напрацювання ефективних інструментів підтримки соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану, а також з'ясування особливостей роботи фондів та організацій підтримки соціального підприємництва в світі.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку соціального підприємництва крізь призму соціальних інновацій. З'ясування перешкод та викликів в питаннях становлення соціального підприємництва в умовах відкритості економік і

євроінтеграційних процесів, представлення існуючої класифікації соціальних підприємств за організаційно-правовими формами. Наукове осмислення та опрацювання вже існуючих концепцій підприємництва і на базі цього пізнання розкриття змісту соціального й традиційного підприємництва. Розкриття змісту категорій “соціальний підприємець”, “соціальне підприємство”, “соціальне підприємництво”.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У проведеному дослідженні використано загальнонаукові методи, такі як методи аналізу та синтезу, індукції і дедукції, з метою з’ясування загроз та можливостей, сильних та слабких сторін становлення соціального підприємництва в умовах глобальної конвергенції та євроінтеграції. Метод наукового опису дав змогу викласти основні постулати соціального підприємництва крізь призму соціальних інновацій. Зокрема, задіяні в ході дослідження методи наукового узагальнення допомогли систематизувати одержані результати і на цій основі дійти висновків, що кожне соціальне підприємство в більшій своїй мірі орієнтоване на вирішення різного рівня складності суспільних проблем та впровадження позитивних змін в соціумі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічні категорії “соціальне підприємництво” (англ. social entrepreneurship) і “соціальний підприємець” (англ. social entrepreneur) вперше згадуються в 1960–1970-х роках в англійській літературі, присвяченій питанням соціальних змін. Широкого використання в теорії та практиці економіки вони набули в 1980-х роках, як вважається завдяки популяризації з боку американського бізнес-консультанта і менеджера Білла Дрейтона, якого часто називають “хрещеним батьком соціального підприємництва” [17]. Прийнято вважати, що в сучасному вигляді соціальне підприємництво зародилося в 1980-ті роки. Фаза бурхливого розвитку припадає на 1990-ті. Спровоковано це низкою чинників, зокрема зростання і активізація ролі некомерційних організацій, розвиток транспорту й інфраструктури, поява новітніх засобів зв’язку. Розкриття змісту категорії “соціальне підприємництво”, ми зробили спробу представити візуалізовано на рисунку 1.

Рис. 1. Розкриття змісту економічної категорії “соціальне підприємство” (згруповано авторами на основі джерела [18])

На сторінках посібника “Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування”, що підготовлений українськими дослідниками Л. Долудою, В. Назаруком, Ю. Кірсановою, ми зустрічаємо визначення соціального підприємництва згідно з яким це “підприємницька діяльність, спрямована на позитивні інноваційні зміни у суспільстві: пом’якшення або вирішення соціальних проблем за рахунок доходів, отриманих від власної діяльності... для соціального підприємництва соціальний ефект є прямим цілеспрямованим результатом, а не побічним продуктом діяльності” [5, с. 5, 8].

В соціальному підприємництві простежується використання стартапів та інших засобів підприємництва для розробки, фінансування та реалізації рішень соціальних, культурних або екологічних проблем. В такому сенсі, соціальне підприємництво “зближується” з третім сектором (сфера послуг; неурядова організація; некомерційні організації). Концепція соціального підприємництва може бути застосована до широкого спектру організацій, різних за розміром, що мають різні цілі. Суб’єктом і провідником соціального підприємництва виступає соціальний підприємець. Якщо традиційні підприємці, як правило, оцінюють успішність своєї діяльності, орієнтуючись на прибуток, виручку (обсяг продажів) або вартість акцій, то для соціального підприємця головним критерієм успішності стає “соціальна віддача”. Прибуток може братися до уваги, але не як самоціль, а як засіб для подальшого просування до досягнення соціальних або культурних цілей. Серед інших важливих ознак соціального бізнесу: інноваційність, самоокупність і фінансова стійкість, масштабованість і тиражованість [19]. Великий популяризаторський ефект в частині просування та підтримки соціального підприємництва справило присудження Нобелівської премії миру 2006 року професору Мухаммаду Юнусу з Бангладеш. М. Юнус заснував Grameen Bank, який став піонером концепції мікрокредитування інноваторів в декількох країнах Азії, Африки та Латинської Америки, що розвиваються. Після присудження Нобелівської премії М. Юнус став культовою і центральною фігурою в світі соціального підприємництва, з його ім’ям пов’язано безліч ініціатив, включаючи Міжнародний день соціального бізнесу, що проводиться з 2010 року, як правило, відзначається в ряді країн 28 червня, в день його народження [19].

На урядовому порталі Дія.Бізнес ми зустрічаємо досить лаконічне та зрозуміле трактування економічної категорії “соціальний підприємець”, яке представляє нам його як агента соціальних змін, що намагається розв’язати “старі” соціальні проблеми “новими” підприємницькими способами. Соціальний підприємець – це особа, яка керує соціальним підприємством, здатна швидко реагувати на гострі суспільно важливі проблеми, приймати ризики і творити масштабні зміни [18]. Цікавим та сучасним ціннісним контентом наповнений зміст категорії “соціальний підприємець” за закордонним дослідником Грегорі Дізом (рис. 2).

Соціальне підприємництво ж, в свою чергу, описує набір виняткових форм поведінки. Таку поведінку слід заохочувати та винагороджувати у тих, хто має здібності та темперамент для такого роду роботи. Соціальні підприємці – це особлива порода лідерів, і їх слід визнавати як таких. Це явно “ідеалізоване” визначення Грегорі Діза. Лідери соціального сектора демонструватимуть ці характеристики по-різному та різною мірою. Чим ближче людина наближається до виконання всіх цих умов, тим більше вона відповідає моделі соціального підприємця. Тих, хто є більш інноваційним у своїй роботі та хто створює значніші соціальні покращення, природно, сприйматимуть як більш підприємливих. Ринки не так добре працюють для соціальних підприємців. Зокрема, ринки погано оцінюють соціальні покращення, суспільні блага та шкоду, а також переваги для людей, які не можуть дозволити собі платити. Ці елементи часто є важливими для соціального підприємства. Саме це робить його соціальним

підприємництвом. Як наслідок, набагато важче визначити, чи створює соціальний підприємець достатню соціальну цінність, щоб виправдати ресурси, використані для створення цієї цінності. Виживання чи зростання соціального підприємства не є доказом його ефективності чи результативності у покращенні соціальних умов. У кращому випадку це лише слабкий показник. Соціальні підприємці працюють на ринках, але ці ринки часто не забезпечують належної дисципліни. Багато організацій соціального призначення беруть плату за деякі свої послуги. Вони також змагаються за пожертви, волонтерів та інші види підтримки. Але дисципліна цих “ринків” часто не тісно пов’язана з місією соціального підприємця. Це залежить від того, хто сплачує гонорари або надає ресурси, які їх мотиви та наскільки добре вони можуть оцінити соціальну цінність, створену підприємством. За своєю суттю важко виміряти створення соціальної цінності [14].

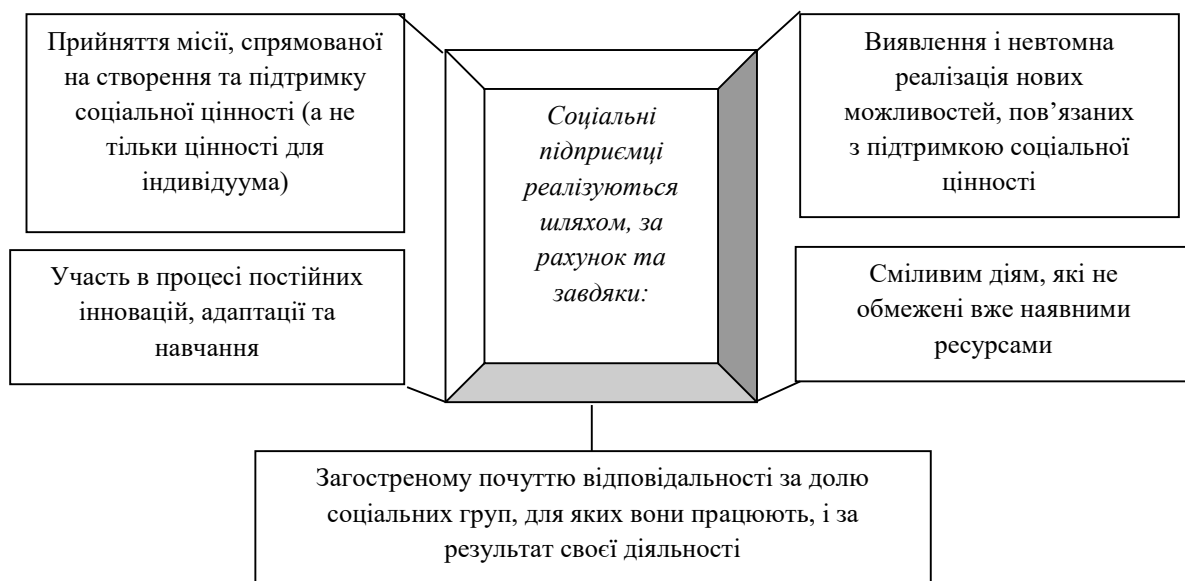

Рис. 2. Розкриття змісту економічної категорії “соціальний підприємець” за Дж. Грегорі Дізом (згруповано авторами на основі джерела [14])

Системні дослідження науковців та експертів у даній сфері, дозволила їм стверджувати, що в суспільстві є мала кількість представників, що володіють особистими якостями і світоглядом, які повинні бути притаманні соціальному підприємцю. В свою чергу, соціальні підприємці зіштовхуються з труднощами при взаємодії з суспільством і часто змушені виступати з компромісними ініціативами. Критики самої концепції соціального підприємництва вказують на її суперечливість і в принципі ставлять під сумнів можливість альтруїстичних форм капіталізму [19]. До соціального підприємництва відносять багато видів діяльності, які пов’язані з розвитком суспільства. Часто до соціальних підприємців зараховують благодійників, громадських працівників, екологів та інших соціально-орієнтованих діячів. Труднощі з однозначним віднесенням того чи іншого діяча до числа соціальних підприємців обумовлені ще й тим, що кар’єрний шлях кожного з них істотно відрізняється від інших. Розкриття змісту соціального підприємництва в розрізі його концепції та з вказанням відмінностей між даним підприємництвом і традиційним ми зробили спробу представити в таблиці 1.

Таблиця 1

Розкриття змісту соціального та традиційного підприємництва в розрізі їх концепцій (складено авторами на основі джерел [19; 14; 18; 20, с. 6])

Ознаки, риси	Характерні особливості та відмінності	
	Традиційне підприємництво, в т.ч. інноваційне підприємництво	Соціальне підприємництво
1	2	3
<i>Традиційний підприємець</i>	Французький економіст-класик Жан-Батіст Сей, стверджував, що традиційний підприємець змінює продуктивність традиційних економічних ресурсів. Переміщує економічні ресурси з області меншою продуктивності в область більшої продуктивності і доходу.	Економісти, що досліджують постать соціального підприємця стоять на позиції того, що він змінює продуктивність всього суспільства. П. Друкер вірив в можливість економічного прогресу при соціальній гармонії. За Г. Дізом соціальні підприємці – це агенти змін в соціальному секторі; соціальне підприємництво – це застосування практик традиційного підприємництва для досягнення соціальних цілей або виконання соціальної місії.
<i>Соціальний підприємець</i>	Ж-Б. Сей і Й. Шумпетер ідентифікують підприємців як каталізаторів і новаторів економічного прогресу.	За Дж. Боші соціальні підприємці – це керівники, які приділяють підвищену увагу ринковим механізмам, не упускаючи при цьому з уваги свою основну місію і таким чином досягаючи балансу між моральними імперативами і прагненням до прибутку – цей процес є серцем і душею всього соціального руху. Соціальне підприємництво – це діяльність, прибутки від якої йдуть не лише на зарплату та фінансове збагачення, але й на вирішення соціальної проблеми.
<i>Складові</i>	Соціально-економічне покращення, економічне зростання, економія ресурсів, масштабування виробництва, прибутковість, підприємницький підхід, інституціоналізованість, інноваційність, оцифрованість,	Соціальна проблема (соціально-економічні (бідність), екологічні (загроза вимирання тварин/рослин, катастрофи, забруднення); цінності (ідеали моралі, зразки поведінки, значущі для людей норми, загальноприйняті вимоги, схвалені суспільною думкою, що мотивують до дій та об'єднують спільноту); самоокупність; соціальна мета; підприємницький підхід (проблема трансформується в завдання й пошук найкращого економічно доцільного рішення); інноваційність; залучення громади; соціальний вплив.
<i>Критерії та специфічні риси</i>	Фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковість. Відсутність потреби публічної звітності.	Пріоритетність соціальної мети, реінвестування прибутку у соціальний розвиток, відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність.
<i>Джерела фінансування</i>	Із зовнішніх джерел фінансування може бути кредит.	Кошти учасників соціального підприємства, прибуток від власної діяльності, гранти, мікрофінансування.
<i>Манера ведення бізнесу</i>	Підприємець переміщує економічні ресурси зі сфери нижчої продуктивності в область більшої прибутковості. Підприємці створюють вартість.	В сучасному суспільстві передбачає альтруїстичну манеру ведення бізнесу, зосереджену на громадських вигодах. Бізнес наділений соціальною свідомістю, що дозволяє досягати стійких соціальних результатів.
<i>Що стимулює?</i>	Обслуговуючи нові ринки або створюючи нові методи роботи, вони рухають економіку вперед (Й. Шумпетер)	Стимулює соціальні зміни, навіть, якщо його організаційні форми є невеликими і нежиттєздатними з т.з. економічної доцільності.
<i>Мета, яку переслідує</i>	Прагнуть максимуму прибутку.	Подолання гострих соціальних проблем. Не прагнуть до вилучення максимуму прибутку.

Продовження Таблиці 1

		Націлені на зміну несправедливих суспільних умов, створення продуктів або послуг, що сприяють соціальним перетворенням.
<i>Розподіл і використання прибутку</i>	Прибуток розподіляється між засновниками, інвесторами, акціонерами.	Прибуток реінвестується або фінансується в певні соціальні проекти.
<i>Чому сприяє, що дозволяє ініціювати</i>	П. Друкер вважає, що підприємці не обов'язково мають спричинити зміни, але вважає, що вони використовують можливості, які створюють зміни (в технології, уподобаннях споживачів, соціальних нормах). Він каже: "Це визначає підприємця та підприємництво – <i>підприємець завжди шукає змін, реагує на них і використовує їх як можливість</i> . Можливість, імовірно, означає можливість створити цінність. Підприємці мають мислення, яке бачить можливості, а не проблеми, створені змінами".	Розробити інноваційні рішення та мобілізує наявні в розпорядженні ресурси в глобальному масштабі. Соціальне підприємство змінює ставлення та поведінку людей, може формувати нові цінності та сенси.

Соціальне підприємництво, на відміну від традиційного бізнесу, характеризується подвійним навантаженням та більшими ризиками: соціальними й економічними. Це означає, що такий бізнес повинен виділяти частку свого прибутку не на самозбагачення, а на розвиток соціальних проектів, які за своєю суттю є неприбутковими, а іноді навіть збитковими [21]. Соціальне підприємництво характеризується благодійністю бізнесу та для нього притаманна корпоративна соціальна відповідальність. Разом з тим, в своїй діяльності соціальне підприємництво зазвичай переслідує ціль зменшувати свій негативний вплив на навколишнє середовище (встановлювати системи фільтрації, зменшувати споживання електроенергії, переходити на зелену енергетику, закупляти більш екологічні матеріали чи перероблені повторно).

На рис. 3 ми розкрили зміст та особливості існуючих соціальних підприємств за організаційно-правовими формами. Та всіх їх загалом можна описати формулою типу:
заплановані соціальні зміни + бізнес + соціальні користі та ефекти для суспільства = соціальне підприємництво

Для кожної з представлених на рис. 3 моделей організації соціальних підприємств характерні складові без яких те чи інше підприємство не потрапило б до жодної з груп. Мова йде про соціальну мету; чіткий вимірюваний вплив діяльності соціального підприємства; бізнес-модель, що сама на себе заробляє; системність і послідовність вирішення обраної соціальної чи екологічної проблеми. В табл. 2 ми навели приклади найвідоміших організацій та фондів підтримки соціального підприємництва в світі.

Рис. 3. Класифікація соціальних підприємств за організаційно-правовими формами (складено авторами на основі вивченого і опрацьованого публіцистичного матеріалу та власних спостережень)

Лідером європейського регіону в розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де налічується близько 70 тис соціальних підприємств, що забезпечують працею майже мільйон британців. Їх сумарний внесок в економіку становить понад 24 млрд фунтів стерлінгів. За підсумками 2019 р. 68% соціальних підприємств підтримують людей з уразливих груп, 44% працевлаштовують людей з уразливих груп, 28% працюють у найбільш депресивних районах країни. В Польщі в 2019 р. налічувалося 29 535 соціальних підприємств, в яких працювало 428,7 тис. осіб, а в Сербії за даними 2015 р. в соціальних підприємствах працювало 4 273 працівників (0,25% від загальної кількості працівників в країні). За матеріалами звіту Європейської комісії “Соціальні підприємства та їхні екосистеми в Європі” внесок соціального бізнесу склав у: Італії – 37,3 млрд євро; Нідерландах – 3,5 млрд євро; Португалії – 3,3 млрд євро; Угорщині – 2,3 млрд євро; Ірландії – 1,4 млрд євро; Естонії – 52,4 млн євро [20, с. 5].

Таблиця 2

Найбільш відомі фонди та організації підтримки соціального підприємництва у світі (складено авторами на основі джерел [22; 23; 16; 15; 19])

<i>Засновники, рік заснування</i>	<i>Фонди та організації, що займаються соціальним підприємництвом</i>	<i>Характерні особливості діяльності</i>	<i>Фінансові показники</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Білл Дрейтон, американський бізнес-консультант і менеджер, 1980 р.	Фонд “Ашока”. Ашока, Ашока: Інновації для суспільства – міжнародний некомерційний фонд, що надає професійну підтримку соціальних підприємств по всьому світу. Найбільша в світі мережа соціальних підприємств, яка об’єднує 3 тис. стипендіатів із 70 країн.	Три напрями діяльності: - підтримка провідних соціальних підприємств з усього світу. На ранніх стадіях фонд надає фінансування соціальним підприємствам, а також долучає до міжнародної асоціації стипендіатів фонду “Ашока”; - надання молодим соціальним підприємцям освітніх ресурсів. Створені фондом програми Youth Venture, LeadYoung, Start Empathy допомагають молоді у всьому світі розвивати свої навички соціального підприємництва і вирішувати соціальні проблеми бізнес-методами; - підтримка міжнародного руху змінотворців. Завдяки співпраці з школами, університетами, громадськими організаціями, ЗМІ та лідерами думок, фонд сприяє вихованню нового покоління змінотворців. Для розвитку цього напрямку діяльності створено такі програми: Changemakers.com, Changemaker Schools, AshokaU, Social Financial Services, Team of Teams, LeadYoung, Start Empathy.	Станом на 2015 р. сума загальних активів фонду становила \$72 806 429. Сума зібрана завдяки фандрайзинговій кампанії становить \$4 931 098.
Клаус та Хільде Шваби, 1998 р.	“Фонд соціального підприємництва Шваба” для підтримки “світової спільноти	Фонд проводить регіональні економічні конференції, а також Всесвітній економічний форум в Давосі, куди отримують запрошення і соціальні підприємці.	Фундація Schwab не надає грантів. Фінансується за рахунок початкового внеску,

Продовження Таблиці 2

	видатних соціальних підприємців”.	Щороку Фонд вибирає 20-25 соціальних підприємців в рамках глобального конкурсу “Соціальний підприємець року”. Фонд інвестує свої ресурси у створення безпрецедентних можливостей, коли соціальні підприємці, які успішно реалізували і розширили свою трансформаційну ідею, можуть сприяти легітимності своєї роботи, мати доступ до зазвичай недоступних мереж і, як наслідок, мобілізувати фінансові та матеріальні ресурси, які дозволяють їм продовжувати зміцнюватися та розширюватися. На 2007 рік фонд забезпечив підтримку 72 соціальним підприємцям з усього світу. До 2016 року, за даними самого фонду, їх число перевищило 260.	наданого Клаусом і Хільде Шваб, а також із поєднання грантів і гонорарів за послуги, які він надає окремим особам, фондам або компаніям, які прагнуть отримати ефективні соціальні інвестиції.
Джефрі Сколлом, північноамериканський інвестор і філантроп, перший президент компанії eBay, 1999 р.	“Фонд Сколла” спеціалізується на інвестиціях в соціальні підприємства, пов’язані з підтримкою охорони здоров’я та освіти в країнах, що розвиваються.	Сколл продав свою частку в eBay за \$2 млрд, пожертвував половину цієї суми до фонду свого імені і очолив його. За програмою грантів “Фонд Сколла” виділяє до \$1 млн на кожен проект впродовж 3-х років, домагаючись його виходу в стадію “дослідно-промислових випробувань”, за яким слідує не тільки реалізація, але і подальше розширення і масштабування.	В 2003 році Фонд Сколла надав \$55 млн на розробки в сферу соціального підприємництва.
П’єр Омідьяр, засновник і голова ради директорів eBay, 2004 р.	“Мережу Омідьяра” – приватний некомерційний венчурний інвестиційний фонд.	Спеціалізується на інвестиціях в стартапи в сфері соціального підприємництва практично у всіх галузях. Фонд вважає за краще інвестувати від \$1–10 млн в комерційні компанії і від \$0,5–5 млн – в некомерційні організації та проекти.	Загальний обсяг інвестицій обчислюється сотнями мільйонів доларів, особливу увагу “Мережа Омідьяра” приділяє створенню умов для мікрофінансування.

Для досягнення успіху в соціальному підприємстві варто бути більш професійними, ніж класичним підприємцям з причин того ж таки подвійного навантаження, про яке ми вже згадували. Соціальний підприємець повинен однаково гарно вміти вести як бізнес складову, так і вміти орієнтуватися у соціальній складовій і соціальному маркетингу. Ряд експертів наполягають, що в соціальні підприємства повинен бути постійний вклад на рівні 30% від прибутку, в т.ч. 50% осіб від тих, що працюють на підприємствах, повинні бути з вразливих верств населення. Поряд з існуючими викликами в Україні, все ж рух соціального підприємництва активно поширюється в нашій країні. За останні роки кількість соціальних підприємств зросла на 60%, хоча громадськість, держава, суспільство та інвестори все ще поверхнево знайомі з цією сферою [21]. В низці українських міст є достатня кількість прикладів вдалого соціального бізнесу. Так, до прикладу можна назвати піцерію *Veterano Pizza*,

громадський ресторан Urban Space, Львівська свічкова мануфактура, лабораторія ресайклу Re:laboratory. Всі вони є успішно діючими соціальними підприємствами, що покращують життя соціуму та реалізують різнопланові проекти [1]. Саме у важкі для України дні і місцеве населення, і ВПО та родини військових, готові долучатись до нових бізнес-проектів, щоб націлені на покращення соціального життя у своїх громадах. Вдалим прикладом є реалізований в 2023 році активістами Приютівської громади, що на Кіровоградщині проект “Розвиток соціального підприємництва на базі волонтерського центру” [10]. Приклади інструментів підтримки соціального підприємництва в Україні подано в табл. 3.

Таблиця 3

Приклади інструментів підтримки соціального підприємництва в Україні
(згруповано авторами на основі джерел [1; 24; 25; 3; 26; 20, с. 19])

Програми розвитку, проекти	Провідні інституції, що підтримують та пропагують	Загальна характеристика змісту роботи
1	2	3
Програма “Акселератор соціального підприємництва”	Українська соціальна академія	Програма інтенсивного розвитку бізнесу для соціальних стартапів та діючих соціальних підприємств. Її мета – допомогти учасникам удосконалити свої продукти та послуги, прокачати бізнес і підприємницькі компетенції, масштабуватись та залучити інвестиції. А також навчитися заробляти стабільно і вирішувати при цьому соціальну проблему.
Проект “Соціальне підприємство: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу””	Social Business in UA	Наймасштабніший в Україні проект із розвитку соціального бізнесу. Проект націлений на розвиток професійного потенціалу соціальних підприємств, формуємо суспільну думку, вибудовує екосистему для розвитку, займається питаннями адвокатування сприятливого законодавство.
У межах програм підтримки середнього та малого бізнесу	Підтримка від органів місцевого самоврядування	Відшкодування відсоткових ставок за підприємницькими кредитами; надання “маркетингових ваучерів” відшкодування 50% оплати участі у міських, всеукраїнських та міжнародних виставках; співпраця в центрах підтримки підприємництва, консалтингових центрів в частині допомоги як початківцям, так і діючому бізнесу; підтримка у деяких регіонах передбачає публічні закупівлі та соціальне замовлення; надання приміщень в оренду для громадських організацій за пільговими ставками.
Кредити для соціальних підприємств	Кредит від фонду WNISEF або фонду Імпакт Юкрейн	З 2015 року фонд реалізовує програму технічної допомоги в Україні на загальну суму \$35 млн. WNISEF фінансує інноваційні програми, спрямовані на здійснення реформ та зміни в житті звичайних людей. Кредитуються соціальні підприємства в яких: - не менше 50% працівників – соціально незахищені верстви населення (особи з обмеженими фізичними можливостями, ветерани та постраждали від збройних конфліктів, ВПО тощо); - від 10% чистого прибутку підприємство передає на вирішення соціальних питань, працевлаштовує соціально незахищені верстви населення (менше 50% працівників); - від 20% чистого прибутку підприємство передає на вирішення соціальних проблем.

Продовження Таблиці 3

Проект Shelter Ukraine, спрямований на благодійну підтримку соціальних ініціатив, що допомагають цивільним під час війни.	Лабораторія соціальних інновацій SILab Ukraine, VPLYV та Тепле Місто за підтримки Valores Foundation (Польща).	SILab Ukraine – це професійна платформа для соціальних підприємців. Команда організує акселератори, форуми, конференції та місцеві програми. Експерти SILab Ukraine допомагають придумати ідею соціального підприємництва, підтримують запуск та розвиток нового бізнесу. Проект зосереджений на підтримці ВПО, бо багато інших організацій займається тими, хто знайшов прихисток за кордоном. Тож, щоб зменшити відтік українців за межі країни й підтримати тих, хто тимчасово оселився в іншому регіоні України, команда створює необхідні умови для проживання.
Проект “Впровадження підприємницьких підходів до вирішення питання працевлаштування жінок, які зазнали домашнього насильства шляхом створення соціального підприємництва”.	За підтримки уряду Великої Британії в рамках програми UNFPA Україна із протидії та запобігання домашньому та/і гендерно зумовленому насильству за сприянням партнера МБФ “Українська фундація громадського здоров’я” та ГО “Ділові Українські Жінки в Запорізькій області”.	Проект передбачає проходження професійного навчання, стажування і подальшого працевлаштування. Запропонована модель соціального підприємництва вже забезпечила низці учасниць можливість отримання нової прибуткової професії, працевлаштування, кар’єрного розвитку жінок, і, як результат, - фінансову стабільність. В рамках реалізації проекту було створено соціальне підприємство “Нове життя”. Наразі це підприємство займається розробкою та виробництвом унікальних виробів з високоякісних екологічних матеріалів, зокрема: товарів для дому та інтер’єру, творчості, дизайну, дитячих конструкторів, іграшок, подарункових корпоративних брендваних наборів. Соціальне підприємство “Нове життя” співпрацює з органами місцевої влади, представниками бізнесу, соціальними службами.

Найбільша кількість соціальних підприємств знаходиться у м. Київ (20%), Львівській (10%), Полтавській (6%), Донецькій (6%), Київській (5%), Запорізькій (5%), Харківській (4%) областях. Найменше соціальних підприємств у Волинській області. Більшість працівників соціальних підприємств складає молодь (69%) та жінки (54%). Переважна більшість підприємств працевлаштовують осіб із соціально вразливих категорій населення [20, с. 8, 11]. Варто зауважити також, що соціальні підприємства створюють продукти та надають послуги для тих соціальних груп, про яких часто забувають класичні (традиційні) підприємства. Саме цей аспект дозволяє говорити нам про те, що соціальні підприємства сприяють інклюзивності сучасного суспільства. Інклюзивність та економічна участь усіх соціальних груп сприяє відновленню економіки України в умовах воєнного стану, покращує добробуту населення та підвищує якість життя. Ми переконані, що кожне соціальне підприємство в більшій своїй мірі орієнтоване на вирішення різного рівня складності суспільних проблем та впровадження позитивних змін в соціумі. Можна навіть сказати, що соціальне підприємство десь навіть частково “заміняє” чи “підстраховує” державу там, де вона не встигає або наразі з причин війни неспроможна вчасно надати ті чи інші послуги/товари деяким членам суспільства, які цього потребують.

Дослідженням засвідчено, що соціальне підприємництво в Україні знаходиться на етапі зародження та є “молодим” видом діяльності, але перспективним з динамічним соціально-економічним розвитком. Поява та популяризація в Україні соціального підприємництва зумовлена реакцією соціуму на існуючі кризові явища у соціально-

економічній та політичній сфері, наявні глобалізаційні виклики та посилення конвергенції. До того ж, в умовах воєнного стану, уряд має обмежені можливості на фоні величезної кількості проблем соціальної сфери (масове безробіття, низький рівень матеріального забезпечення, постійне збільшення частки вразливих груп населення), що потребують нагального вирішення. Це ставить перед урядовцями задачі і на ділі прискорено займатись пошуком альтернативними фінансових джерел підтримки соціальної сфери України, яким і є соціальне підприємництво.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи зазначимо, що соціальне підприємництво являє собою підприємництво створене з метою вирішення певної суспільної проблеми шляхом підприємницької діяльності. Саме дане підприємництво ми вважаємо цінним та прогресивним для майбутньої відбудови післявоєнної України. Не буде помилкою вважати, що основною відмінністю соціального підприємництва від традиційного підприємництва є мотив і ціль створення. Так, в соціального підприємства ним є вирішення соціальної проблеми та позитивні суспільні зміна, а у класичного підприємства – отримання прибутку. Соціальне підприємництво є саме тією формою ведення підприємництва, що має в собі соціальний складник, який реалізується за рахунок прогресивних дій його засновників та учасників.

В існуючих умовах воєнного стану, саме соціальні підприємства дають змогу підтримати економіку, покривають соціальні потреби територіальної громади в якій функціонують, своєчасно та в повній мірі сплачують податки. Соціальні підприємства забезпечують роботою українців створюючи нові робочі місця, тобто відновлюють частково платоспроможність населення України. Працюючи ефективно локально, такі суб'єкти господарювання створюють умови для людей з інвалідністю, малозабезпечених людей та незахищених груп населення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Як в Україні розбудовують соціальне підприємництво: 5 кейсів (2021). *Громадський простір*, від 29.07.2021. URL: <https://www.prostir.ua/?library=yak-v-ukrajini-rozbudovuyut-sotsialne-pidpryjemnytstvo-5-kejsiv/> (дата звернення 22.06.2023).
2. Левчук Н. (2023). Тренд чи необхідність? Чому Україні потрібне соціальне підприємництво. *У*
е
е
3. Богдан О. (2022). Соціальне підприємництво у воєнний час: як працює Silab Ukraine. *Media e*
4. Краус К.М., Краус Н.М., Голубка С.М. (2022). Становлення Праці 4.0 в умовах цифровізації та встановлення штучного інтелекту. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 2(10). 19-31. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/159/137> (дата звернення 03.06.2023).
5. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Київ, ТОВ “Агентство “Україна”, 2017. 92 с. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/Social_Entrepreneurship_web.pdf (дата звернення 26.06.2023).
6. Kraus N., Kraus K., Khrystenko O., Zerniuk O. (2023). Non-financial Indicators of the Construction Business Management Effectiveness Evaluation. In: Onyshchenko, V., Mammadova, G., Sivitska, S., Gasimov, M. (eds). *Proceedings of the 4th International Conference on Building Innovations* (19-20 May 2022). ICBI 2022. Choltava. Lecture Notes in Civil Engineering, vol. 299. Springer, Cham. 719–730.
7. Краус К.М., Ігнатюк А.І., Краус Н.М. (2023). Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проектна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 1(11). 98-111. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185/151> (дата звернення 29.06.2023).
8. Kraus K., Kraus N., Manzhura O., Ishchenko I., Radzikhovska Y. (2023). Digital Transformation of Business Processes of Enterprises on the Way to Becoming Industry 5.0 in the Gig Economy. *WSEAS Transactions i*
д
в
ф
р
н
е
й

on Business and Economics, Vol. 20, Art. #93. URL: <https://wseas.com/journals/bae/2023/b885107-2135.pdf> (assessed 28.06.2023).

9. Kraus K., Kraus N. (2023). The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 280 p. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/309> (assessed 03.06.2023).

10. Луценко Н. (2023). Соціальне підприємництво – нова форма бізнесу актуальна під час війни.

П
е

11. Краус Н.М., Краус К.М., Марченко О.В. (2021). Особливості навчання здобувачів економічної освіти цифровому підприємництву в інноваційному університеті. *Ефективна економіка*, 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8509> (дата звернення 31.01.2023).

12. Краус К.М., Краус Н.М., Осецький В.Л. (2023). Молодіжне підприємництво та політика відтрімки молоді в умовах воєнного стану. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових*

р
я

13. Краус К., Краус Н., Осецький В. (2021). Суспільство 5.0 на базі розвитку інноваційного університету та цифрового підприємництва. *Економіка та суспільство*, 28. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/504/482> (дата звернення 31.01.2023).

14. Діз Дж. Г. (1998). Значення "соціального підприємництва". *Duke innovation & entrepreneurship*, 1.10.1998. URL: <https://web.archive.org/web/20200219180139/https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/> (дата звернення 26.06.2023).

15. Омідьяр П. М. (2023). *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/П%27ер_Омідьяр (дата звернення 26.06.2023).

16. Фурман Ф. (2015). Як працює філантропія в США. Ідеї і практика, ресурси і організація. *Litres*.

17. Drayton B. (2017). Empathy-Based Ethics: A Strategic Essential. *Forbes India*, 17.05.2012. URL: <https://www.forbesindia.com/article/third-anniversary-special/bill-drayton-empathybased-ethics-a-strategic-essential/32952/1> (assessed 26.06.2023).

18. Соціальне підприємництво (2015). *Business. Diia*. URL: <https://business.diia.gov.ua/social-entrepreneurship> (дата звернення 15.06.2023).

19. Соціальне підприємництво (2023). *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_підприємництво (дата звернення 19.06.2023).

20. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. EU4Youth – Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні (2021). *EU4Youth*. 37 с. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf (дата звернення 14.06.2023).

21. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби (2023). *Liga Zakon*,

ф
о

22. Ашока (фонд) (2023). *Wikipedia*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Ашока_\(фонд\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ашока_(фонд)) (дата звернення 26.06.2023).

23. About us. Schwab Foundation for Social Entrepreneurship (2018). *Archive*, 11.08.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20180811200657/http://www.schwabfound.org/content/about-us> (дата звернення 24.06.2023).

24. Соціальне підприємництво в Україні. *Social Business in UA*. URL: <https://socialbusiness.in.ua/> (дата звернення 21.06.2023).

25. Кредит від фонду WNISEF (2023). *ОщадБанк*. URL: https://www.oschadbank.ua/credit/miznarodni-kredit-vid-wni-sef-gund-cjwK0AwwqEVBIAEYwASUIM3s5nFA8sitTRlvCcJ3WcuHP8YzhSXU7pY5yIELIejO2FvLt0wgAhoCSsMQAvD_BwE (дата звернення 20.06.2023).

26. У Запоріжжі запрацювало соціальне підприємництво "Нове життя". *UNFRA Україна*, 6.12.2021. URL: <https://ukraine.unfra.org/uk/news/y-zaporizhzi-zapracyovalo-sotsialne-pidpriyemnytstvo-nove-zhittya>

(<https://persna.kr.ua/article/230051-sotsialne-pidpriyemnytstvo-nova-forma-biznesu>)
 д
а-https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pdprimnitstvo-yak-udpovd-

т

а
о
у

Kateryna M. Kraus

в
е

р
н

с
н

н

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4910-8330
e-mail: k.kraus@kubg.edu.ua

Nataliia M. Kraus

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8610-3980
e-mail: n.kraus@kubg.edu.ua

Anatoliy O. Maslov

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-2845-1981
e-mail: a_maslov@ukr.net

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP THROUGH THE PRISM OF SOCIAL INNOVATION IN THE CONDITIONS OF EURO INTEGRATION AND GLOBAL CONVERGENCE

Abstract. The article reveals the characteristic features of social entrepreneurship and the policy of its support in the conditions of martial law. The content of social and traditional entrepreneurship in terms of their concepts is revealed; the institutional aspect of the formation of social entrepreneurship through the prism of social innovations abroad is presented. It is noted that social entrepreneurship in Ukraine is at the nascent stage and is a “young” type of activity, but promising with dynamic socio-economic development in the conditions of Ukraine’s European integration. The emergence and popularization of social entrepreneurship in Ukraine is due to the reaction of society to the existing crisis phenomena in the socio-economic and political spheres, existing globalization challenges and increased convergence. The authors revealed the meaning of the economic categories “social entrepreneur”, “social enterprise” and “social entrepreneurship”. Existing models of social entrepreneurship organization were analyzed and studied, namely: social business enterprise, non-commercial and hybrid non-commercial organization. The authors presented a detailed analysis of the most famous funds and organizations supporting social entrepreneurship in the world, indicating the characteristic features of their activities, features of financial support and features of their social orientation.

In the article, the authors draw attention to the fact that in the conditions of martial law, the government has limited opportunities against the background of a huge number of social problems (mass unemployment, low level of material security, constant increase in the share of vulnerable population groups), which require urgent solutions. And it is precisely this fact that sets the government officials the task of further accelerating the promotion and encouragement of social entrepreneurship. It is noted that social entrepreneurship is an enterprise that is created with the aim of solving a certain social problem or problems through entrepreneurial activity. The opinion is expressed that in the existing conditions of martial law, it is social enterprises that support the economy, cover the social needs of the territorial community in which they operate, pay taxes in a timely manner and in full. Social enterprises provide work for Ukrainians by creating new jobs. Working effectively locally, such business entities create conditions for people with disabilities, low-income people and vulnerable groups of the country’s population.

Keywords: social entrepreneurship, social inclusion, social entrepreneur, social projects, social business, social support funds and tools, public interests, social changes, social benefits.

REFERENCES

1. How social entrepreneurship is built in Ukraine: 5 cases (2021), *Public space*, from July 29, 2021, available at: <https://www.prostir.ua/?library=yak-v-ukrajini-rozbudovuyut-sotsialne-pidprijemnytstvo-5-kejsiv/> (assessed 22 June 2023). (in Ukrainian)
2. Levchuk, N. (2023), Trend or necessity? Why Ukraine needs social entrepreneurship, *Vector*, from May 27, 2023, available at: <https://vctr.media/ua/trend-chi-neobhidnist-shho-prihovuye-za-soboyu-soczialne-pidpriyemnicztv-184643/> (assessed 27 June 2023). (in Ukrainian)

3. Bogdan, O. (2022), Social entrepreneurship in wartime: how Silab Ukraine works. *Media of great stories*, from July 13, 2022, available at: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryyemnyctvo-u-voyennyj-chas-yak-praczyuye-silab-ukraine/> (assessed 15 June 2023). (in Ukrainian)
4. Kraus, K.M., Kraus, N.N., Golubka, S.M. (2022), The formation of Work 4.0 in the conditions of digitalization and the application of artificial intelligence. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, no. 2(10), 19-31, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/159/137> (assessed 03 June 2023). (in Ukrainian)
5. Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation / Doluda, L., Nazaruk, V., Kirsanova, Yu. Kyiv, LLC "Agency Ukraine", 2017. 92 p., available at: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/Social_Entrepreneurship_web.pdf (assessed 26 June 2023). (in Ukrainian)
6. Kraus, N., Kraus, K., Khrystenko, O., Zerniuk, O. (2023), Non-financial Indicators of the Construction Business Management Effectiveness Evaluation. In: Onyshchenko, V., Mammadova, G., Sivitska, S., Gasimov, A. (eds). *Proceedings of the 4th International Conference on Building Innovations* (May 19-20, 2022). ICBI 2022. Poltava. Lecture Notes in Civil Engineering, vol. 299. Springer, Cham, 719–730. (in English)
7. Kraus, K.M., Ignatiuk, A.I., Kraus, N.M. (2023), Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial and project components of practical implementation, *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, no. 1(11), 98-111, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185/151> (assessed 29 June 2023). (in Ukrainian)
8. Kraus, K., Kraus, N., Manzhura, O., Ishchenko, I., Radzikhovska, Y. (2023), Digital Transformation of Business Processes of Enterprises on the Way to Becoming Industry 5.0 in the Gig Economy. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, vol. 20, Art. #93, available at: <https://wseas.com/journals/bae/2023/b885107-2135.pdf> (assessed 28 June 2023). (in English)
9. Kraus, K., Kraus, N. (2023), The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 280 p., available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/309> (assessed 03 June 2023). (in English)
10. Lutsenko, N. (2023), Social entrepreneurship is a new form of business relevant during the war, *The first electronic newspaper*, from 26 March 2023, available at: <https://persha.kr.ua/article/230051-sotsialne-pidpryyemnytstvo-nova-forma-biznesu-aktualna-pid-chas-vijny/> (assessed 5 June 2023). (in Ukrainian)
11. Kraus, N.M., Kraus, K.M., Marchenko, O.V. (2021), Peculiarities of training students of economic education in digital entrepreneurship at an innovative university. *Efficient economy*, no. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8509> (assessed 31 January 2023). (in Ukrainian)
12. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Osetskyi, V.L. (2023), Youth entrepreneurship and youth support policy under martial law, *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, no. 1(11), 151-164, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/191/155> (assessed 25 June 2023). (in Ukrainian)
13. Kraus, K., Kraus, N., Osetskyi, V. (2021), Society 5.0 based on the development of an innovative university and digital entrepreneurship, *Economy and society*, no. 28, available at: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/504/482> (assessed 31 January 2023). (in Ukrainian)
14. Diz, J.G. (1998), The meaning of "social entrepreneurship", *Duke innovation & entrepreneurship*, from October 31, 1998, available at: <https://web.archive.org/web/20200219180139/https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/> (assessed 26 June 2023). (in Ukrainian)
15. Omidar, P.M. (2023), *Wikipedia*, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/П%27ер_Омідьяр (assessed 26 June 2023). (in Ukrainian)
16. Furman, F. (2015), How philanthropy works in the US. Ideas and practice, resources and organization, *Litres*. (in Ukrainian)
17. Drayton, B. (2017), Empathy-Based Ethics: A Strategic Essential, *Forbes India*, from May 17, 2012, available at: <https://www.forbesindia.com/article/third-anniversary-special/bill-drayton-empathybased-ethics-a-strategic-essential/32952/1> (assessed 26 June 2023). (in English)
18. Social entrepreneurship (2015), *Business. Diia*, available at: <https://business.diia.gov.ua/social-entrepreneurship> (assessed 15 June 2023). (in Ukrainian)
19. Social entrepreneurship (2023), *Wikipedia*, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_підприємництво (assessed 19 June 2023). (in Ukrainian)
20. Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis. EU4Youth – Unlocking the potential of young social entrepreneurs in Moldova and Ukraine (2021), *EU4Youth*. 37 p., available at: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf (assessed 14 June 2023). (in Ukrainian)
21. Social entrepreneurship as society's response to social needs (2023), *Liga Zakon*, from June 21, 2023,

available at: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pdprimnitstvo-yak-vdpovd-susplstva-na-sotsaln-potrebi (assessed 7 June 2023). (in Ukrainian)

22. Ashoka (foundation) (2023), *Wikipedia*, available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Ашока_\(фонд\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ашока_(фонд)) (assessed 26 June 2023). (in Ukrainian)

23. About us. Schwab Foundation for Social Entrepreneurship (2018), *Archive*, from August 11, 2018, available at: <https://web.archive.org/web/20180811200657/http://www.schwabfound.org/content/about-us> (assessed 24 June 2023). (in English)

24. Social entrepreneurship in Ukraine, *Social Business in UA*, available at: <https://socialbusiness.in.ua/> (assessed 21 June 2023). (in Ukrainian)

25. Credit from the WNISEF fund (2023), *OschadBank.*, available at: https://www.oschadbank.ua/credit/miznarodnij-kredit-vid-wnisef?gclid=CjwKCAjwkeqkBhAnEiwA5U-uM3s5nFA8sitTRlvCcJ3WcuHP8YzhSXU7pY5yIeLiejO2FvLt0wgAhoCSsMQAvD_BwE (assessed 20 June 2023). (in Ukrainian)

26. Social entrepreneurship “New Life” started working in Zaporizhzhia, *UNFRA Ukraine*, from December 6, 2021, available at: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/у-запоріжжі-запрацювало-соціальне-підприємництво-нове-життя> (assessed 16 June 2023). (in Ukrainian)

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.